

*Дробаха Л.В.
(Кіровоград)*

ВНУТРІШНЯ ФОРМА СЛІВ ЯК ПАРАМЕТР ЗІСТАВЛЕННЯ ОРНІТОНІМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

У статті розглядається проблема мотивації назв птахів в українській та німецькій мовах, тобто виявлення у внутрішній формі слів тих ознак, на основі яких створені назви птахів. Виконане дослідження підтвердило необхідність врахування при зіставленні лексики неспоріднених мов параметра внутрішньої форми слів з метою виявлення особливостей національного світосприйняття.

Ключові слова: внутрішня форма слів, мотивація, семантика.

The article deals with the problem of motivation of bird-names in Ukrainian and German, i.e. with defining those features in inner forms of words which are basis for coining names of birds. The conducted research proved the necessity of considering the word inner form parameter while contrasting lexis of non-kindred languages to reveal the peculiarities of world perception by different nations.

Key words: words' inner form, motivation, semantics.

Стаття присвячена проблемі вивчення внутрішньої форми слів, що розкриває особливості національного мислення і світосприйняття. Останнім часом в лінгвістиці набули значення дослідження мовних картин світу. Врахування під час таких розвідок внутрішньої форми слів як параметра зіставлення дозволяє глибше дослідити національно-культурну специфіку лексики різних мов.

Внутрішня форма слова (далі ВФ) являє собою надзвичайно важливий мовний феномен, дослідження якого дає можливість вийти на досить незнані пласти мовної семантики, встановити закономірності історичного розвитку

лексики, по-новому описати взаємозв'язок мови, культури та мислення [1, 24]. Кожна мова у своєму розвитку проходить певні етапи, на яких вона збагачується й постійно удосконалюється. Цьому сприяють взаємодія з іншими мовами та культурами, а також прогресивний рівень життя й культури окремого народу. Через ВФ слів можливо визначити ті ознаки, на основі яких створена певна назва, її мотивованість. ВФ розуміється як мотивована ознака, покладена в основу назви предмета, явища [2, 115; 3, 161].

У деяких випадках важко визначити первісну мотивацію, що може бути пов'язаним із особливостями мислення, сприймання конкретним народом предметів і явищ навколишнього середовища. ВФ пов'язана, як зазначає О.С. Снітко, з виділенням та об'єктивацією ознак позначуваного, одночасно закріплює певну гносеологічну інформацію у вигляді мовної структури, матеріального тіла номінативної одиниці [4, 9].

Вирішальну роль у формуванні назв ЛСГ назв птахів відіграють предмети навколо птахів, які відображаються в засобах створення лексичних одиниць. Можна погодитися з Л.О. Новіковим, який, зокрема, зазначає, що значення – це те, що відображається даною лексичною одиницею, ВФ – 'як відображається в цій одиниці (у його значенні) той чи інший факт дійсності [3, 161]. У статті встановлюються основні ознаки у називанні одиниць ЛСГ “назви птахів” та аналізуються виділені за ознакою ВФ групи лексико-семантичних співвідношень в українській та німецькій мовах. До основних ознак у називанні одиниць аналізованої ЛСГ слід віднести: гніздування (місця розповсюдження; час, коли можна побачити); особливості їжі; зовнішність (колір, розмір, форма частин тіла); поведінка.

Значення деяких слів стає “прозорим” при співвідношенні цих слів з морфемами, звучанням або прямим смислом. Співвідношення змісту слова з планом вираження лежить в основі мотивованості слова. За ознакою ВФ лексико-семантичні співвідношення в українській та німецькій мовах розподіляються на такі групи: 1) слова, які збігаються за первісною ознакою

мотивації; 2) слова, мотивовані різними ознаками; 3) слова, що відрізняються за ознакою наявності/стертості ВФ.

У *першій групі* відповідно до зазначених вище ознак були виявлені такі збіги ВФ слів-відповідників:

а) за ознакою місця розповсюдження птаха: укр. *берегівка* – нім. *die Uferschwalbe* (*das Ufer* – берег); укр. *камінка* – нім. *der Steinschmätzer* (*der Stein* – камінь); укр. *канарейка* – нім. *der Kanarienvogel*; укр. *кропив'янка* – нім. *die Grasmücke* (*das Gras* – трава); укр. *лісовий жайворонок* – нім. *die Heidelerche* (*die Heide* – луг); укр. *морянка* – нім. *die Eisente* (*das Eis* – лід); укр. *морський орел* – нім. *der Seeadler* (*die See* – море); укр. *очеретянка* – нім. *die Rohrweihe* (*das Rohr* – очерет); укр. *ніочник* – нім. *der Flußregenpfeifer* (*der Fluß* – річка); укр. *ніщаник* – нім. *der Meerstrandläufer* (*das Meer* – море); укр. *рінник* (*рінь* – берег річки з крупного піску) – нім. *der Wasseramsel* (*das Wasser* – вода); укр. *садова віссянка* – нім. *die Gartenammer* (*der Garten* – сад); укр. *райський птах* – нім. *der Paradiesvogel* (*das Paradies* – рай); укр. *тинівка* – нім. *die Heckenbraunelle* (*die Hecke* – загорожа); укр. *тундрова куріпка* – нім. *das Alpenschneehuhn* (*Alpen* – Альпи);

б) за ознакою їжі, якою живиться птах: укр. *бджолоїдка* – нім. *der Bienenfresser* (*die Biene*); укр. *зміїд* – нім. *der Schlangennadler* (*die Schlange* – змія); укр. *коноплянка* – нім. *der Hänfling* (*der Hanf* – конопля); укр. *мухоловка* – нім. *der Fliegenfänger* (*die Fliege* – муха); укр. *осоїд* – нім. *der Wespenbussard* (*die Wespe* – оса); укр. *стерв'ятник* – нім. *der Aasgeier* (*das Aas* – падло);

в) за зовнішньою ознакою птаха: укр. *бородач* – нім. *der Bartgeier* (*der Bart* – борода); укр. *горихвістка* – нім. *der Gartenrotschwanz* (*rot* – червоний, *der Schwanz* – хвіст); укр. *жайворонок чубатий* – нім. *die Haubenlerche* (*die Haube* – чубчик); укр. *жовтобрюха* – нім. *der Goldamsel* (*gold* – золотий); укр. *зеленяк* – нім. *der Grünfink* (*grün* – зелений); укр. *кривоніс* – нім. *der Fichtenkreuzschnabel* (*der Schnabel* – дзьоб, *das Kreuz* – хрест); укр. *луска* – нім. *das Bläßhuhn* (*blaß* – блідий); укр. *лірохвіст* – нім.

der Leierschwanz (*die Leier* – ліра, *der Schwanz* – хвіст); укр. *сивка* – нім. *der Goldregenpfeifer* (*gold* – золотий); укр. *синьошійка* – нім. *das Blaukehlchen* (*blau* – синій); укр. *срібляста чайка* – нім. *die Silbermöwe* (*das Silber* – срібло); укр. *чернь* – нім. *die Samtente* (*der Samt* – бархат); укр. *шилодзьобка* – нім. *der Säbelschnäbler* (*der Säbel* – шабля); укр. *шилохвіст* – нім. *die Spießente* (*der Spieß* – піка); укр. *широконіска* – нім. *die Löffelente* (*der Löffel* – ложка);

г) за ознакою поведінки птаха: укр. *буревісник* – нім. *der Sturmvogel* (*der Sturm* – буря); укр. *гагара* – нім. *der Seetaucher* (*die See* – море, *tauchen* – пірнати); укр. *гоголь* – нім. *die Schellente* (*schellenlaut* – дзвінкий); укр. *зозуля* – нім. *der Kuckuck*; укр. *квочка* – нім. *die Bruthenne* (*brüten* – висиджувати); укр. *козодой* – нім. *der Ziegenmelker* (*die Ziege* – коза, *melken* – доїти); укр. *крутиголовка* – нім. *der Wendehals* (*wenden* – обертати, *der Hals* – шия); укр. *пугач* – нім. *der Uhu*; укр. *стінолаз* – нім. *der Mauerläufer* (*die Mauer* – стіна); укр. *ходуличник* – нім. *der Stelzenläufer* (*die Stelzen* – ходулі, *laufen* – бігати).

У цій групі виявлені відповідники, при називанні яких мотивація збігається, що полегшує розуміння кожного з них. У наведених прикладах найбільш численною виявляється група відповідників, що мотивовані зовнішньою ознакою. Це є характерним явищем особливо тоді, коли дана ознака насамперед впадає в очі і є домінуючою.

Друга група містить співвідношення, які в кожній з мов мають різні ознаки при називанні. “Одна та сама асоціація не може виникнути в людей, які знаходяться в різних кутках земної кулі. Цим пояснюється той факт, що назви одних тих самих предметів та явищ базуються на різних ознаках” [5, 152]. Порівняймо: укр. *норець* (поведінка: ‘їжу добуває, пірнаючи’ [СУМ, V, 442] – нім. *der Haubentaucher* (*die Haube* – чуб, букв. чубатий жайворонок); укр. *сунуха* (поведінка: від *sunimu*) – нім. *die Schleiereule* (зовнішність: *die Schleier* – серпанок); укр. *сплюшка* (поведінка) – нім. *die Zwergohreule* (зовнішність: *der Zwerg* – карлик, *das Ohr* – вухо, букв. маленька вухата сова); укр. *шунун* (поведінка: від *shunimu*) – нім. *der Höckerschwan* (зовнішня ознака: *der Höcker* – наріст, *der Schwan* – лебідь, досл. лебідь з наростом).

У наведених прикладах кожний з відповідників мотивований чи то зовнішньою ознакою, чи то ознакою поведінки. Очевидно, що в різних мовах одна та сама назва може мати різну мотивацію. “Завдяки конкретному досвіду особистості, кожний новий вплив світу набуває особливого змісту, кожний новий предмет (явище), відображене свідомістю, включається в систему асоціацій відповідно до установлення суб’єкта” [6, 19]. Таким чином формується зміст слова, з яким пов’язана його ВФ.

Порівняймо певну кількість співвідношень, мотивованих в кожній з мов або ознакою місця розповсюдження, або зовнішності. Наприклад: укр. *вільшанка* – нім. *das Rotkehlchen* (*rot* – червоний); укр. *голуб-синяк* – нім. *die Hohltaube* (місце: *die Höhle* – дупло); укр. *морська чайка* – нім. *die Mantelmöwe* (зовнішність: *der Mantel* – пальто); укр. *нідсоколик* (зовнішність) – нім. *der Baumfalke* (місце: *der Baum* – дерево); укр. *побережник чорногрудий* – нім. *der Alpenstrandläufer* (*die Alpen* – Альпи); укр. *рябчик* – нім. *das Haselhuhn* (місце: *die Hasel* – ліщина); укр. *сіра сова* – нім. *der Waldkauz* (місце: *der Wald* – ліс); укр. *чикалка* (*чикати* – видавати короткі уривчасті звуки “чик”) – нім. *das Schwarzkehlchen* (зовнішність: *schwarz* – чорний).

Поряд із цими виявляємо приклади, де в кожній з мов назви мотивовані або ознакою зовнішності, або – їжі птаха. Порівняймо: укр. *вівсянка* – нім. *die Goldammer* (зовнішність: *gold* – золотий); укр. *дубоніс* (зовнішність) – нім. *der Kernbeißer* (їжа: *der Kern* – кістка, ядро, *beißen* – кусати); укр. *просянка* (їжа) – нім. *die Grauammer* (зовнішність: *grau* – сірий); укр. *чечевиця* (їжа) – нім. *der Karmingimpel* (зовнішність: *das Karmin* – кармін (фарба)).

Окремо можна виділити декілька прикладів назв, мотивованих в кожній з мов або ознакою поведінки, або – місця розповсюдження птаха. Порівняймо: укр. *борувітер* (поведінка) – нім. *der Turmfalke* (*der Turm* – башта); укр. *в’юрок* (поведінка) – нім. *der Bergfink* (місце: *der Berg* – гора); укр. *зимородок* (поведінка) – нім. *der Eisvogel* (місце: *das Eis* – лід); укр. *крячок* (поведінка) – нім. *die Flußseeschwalbe* (місце: *der Fluß* – річка); укр. *трясогузка* – нім. *die Bachstelze* (місце: *der Bach* – струмок).

Ця група прикладів є особливо цікавою, тому що в кожному з них простежується національно-культурне сприймання одного і того самого птаха. Залежно від синтезування тих чи інших ознак денотата відбувається відображення поняття. Важливим моментом є закріплення значення за конкретним словом, щоб людина була спроможна співвіднести у своїй свідомості це значення з тими образами, що сформувалися в неї, і відобразити цей предмет чи явище. Існування синонімічних назв часто робить мотивацію прозорішою, наприклад, укр. *іволга* – жовтобрюха, *лелека* – жабоїд; нім. *der Ortolan* – die Gartenammer (садова вівсянка) і т. п.

Слід відмітити, що ступінь наявності ВФ у різних слів є різним. Тому інколи розрізняють поняття ВФ та етимології. Досить частими є випадки, коли в одній мові слово зберігає ВФ, а в іншій – при тотожному значенні вона є невстановленою, тобто з якихось причин нема відповідної інформації щодо походження певного слова. Здебільшого це буває в термінології, коли одна мова користується для створення терміна власними ресурсами, а друга запозичує готовий термін з іншої мови [7, 18]. Це можуть бути і випадки з невідомою чи просто забутою мотивацією. Тому можна виділити ще одну групу лексико-семантичних співвідношень за ознакою наявності/стертості ВФ слів.

Порівняймо співвідношення, у яких українські назви мають прозору мотивацію, яку у німецьких відповідників встановлюємо за словником: укр. *gaga* (від *gagaty*) – нім. *die Eiderente* 'давньоінд. *ati* – водоплавний птах' [EWDS, 155]; укр. *глухар* – нім. *der Auerhahn* 'давньоінд. *arĕan* – самець' [EWDS, 36]; укр. *перепелятник* – нім. *der Sperber* 'mhd. *sperwoere*, з 12 ст. мав назву *sprinzelin* – плямистий птах' [EWDS, 723]; укр. *суч* – нім. *der Kauz* 'mhd. *kūze* – крикливе горло' [EWDS, 360]; укр. *снігур* – нім. *der Gimpel* 'mhd. *gumpen* – стрибати' [EWDS, 367]; укр. *чайка звичайна* – нім. *der Kiebitz* 'mnd. *kiwit* через свій попереджаючий і приманюючий крик *kibit, biwit*' [EWDS, 367].

Наявність співвідношень, де, навпаки, німецькі назви мають прозору ВФ, яка в українських відповідників розкривається етимологічним аналізом, виявляється численнішою. Порівняймо: укр. *беркут* 'з тюрк. мов' [ЕСУМ, I,

174] – нім. *der Steinadler* (*der Stein* – камінь); укр. *бугай* 'звуконасл.' [ЕСУМ, I, 276] – нім. *der Nachtreiher* (*die Nacht* – ніч, *der Reiher* – чапля); укр. *вальдишен* 'з нім. мови' [ЕСУМ, I, 327] – нім. *die Waldschnepfe* (*der Wald* – ліс); укр. *вівчарик* 'похідне утворення від *вівця*' [ЕСУМ, I, 390] – нім. *die Wasserralle* (*das Wasser* – вода); укр. *волове очко* 'через круглу форму і надзвичайно малий розмір' [ЕСУМ, I, 415] – нім. *der Zaunkönig* (*der Zaun* – огорожа); укр. *ворона* 'псл. *vorna*' [ЕСУМ, I, 427] – нім. *die Krähe* (*krähen* – розмовляти високим голосом); укр. *в'юрок* 'в'юрковатий – моторний' [ЭСРЯ, I, 373] – нім. *der Bergfink* (*der Berg* – гора); укр. *гайворон* 'ga(j) – каркати, *kornъ* – ворон' [ЕСУМ, I, 451] – нім. *die Saatkrähe* (*die Saat* – сходи); укр. *гаршнен* 'з нім. мови' [ЭСРЯ, I, 395] – нім. *die Haarschnepfe* (*das Haar* – волосся); укр. *гоголь* 'звуконасл.' [ЕСУМ, I, 543] – нім. *die Schellente* (*die Schelle* – дзвінок); укр. *горлиця* 'звуконасл.' [ЕСУМ, I, 568] – нім. *die Turteltaube* (*turteln* – воркувати); укр. *деркач* 'звуконасл.' [ЕСУМ, II, 40] – нім. *der Wachtelkönig* (*die Wachtel* – перепел); укр. *дупель* 'з нім. мови' [ЭСРЯ, I, 554] – нім. *große Bekassine* (*groß* – великий); укр. *зозуля* 'зозуляти – кукукати' [ЕСУМ, II, 274] – нім. *der Kuckuck* (*kuckucken* – кукукати); укр. *канюка* 'звуконасл.' [ЕСУМ, II, 367] – нім. *der Mäusebussard* (*die Mäuse* – миші); укр. *кібець* 'псл. *кобрьсь* – хижий птах' [ЕСУМ, II, 422] – нім. *der Rotfußfalke* (*rot* – червоний, *der Fuß* – нога); укр. *клинтух* 'климець – дикий голуб' [ЕСУМ, II, 460] – нім. *die Hohltaube* (*die Höhle* – дупло); укр. *кречет* 'псл. *крецеть* звуконасл. походження' [ЕСУМ, III, 87] – нім. *der Jagdfalke* (*die Jagd* – полювання); укр. *ракша* 'звуконасл.' [ЭСРЯ, III, 439] – нім. *die Blauracke* (*blau* – блакитний); укр. *ремез* 'голл. *Rietmesse*' [ЭСРЯ, III, 467] – нім. *die Beutelmeise* (*der Beutel* – сумка, *die Meise* – синиця); укр. *скопа* 'колим. *сконец* – вид яструба' [ЭСРЯ, III, 649] – нім. *der Fischadler* (*der Fisch* – риба); укр. *крижень* 'від *криж* – хрест' [ЕСУМ, III, 90] – нім. *die Stockente* (*der Stock* – куш); укр. *сойка* 'цслов. *присое* – підсоння' [ЭСРЯ, III, 731] – нім. *der Eichelhäher* (*die Eichel* – жолудь); укр. *стренет* 'звуконасл.' [ЭСРЯ, III, 776] – нім. *die Zwergtrappe* (*der Zwerg* – карлик); укр. *метеря* 'прасл. *meterвъ*' [ЭСРЯ, IV, 52] – нім. *das Birkhuhn* (*die Birke* – береза);

укр. *трясогузка* 'від *трясу* і *гуз* – хвіст' [ЭСРЯ, IV, 113] – нім. *der Bachstelze* (*der Bach* – струмок); укр. *турухтан* 'звуконасл.' [ЭСРЯ, IV, 125] – нім. *der Kampfflüfer* (*der Kampf* – боротьба); укр. *цесарка* 'польс. *cesarka*' [ЭСРЯ, IV, 301] – нім. *das Perlhuhn* (*die Perle* – перли).

Виявляємо випадки, коли встановлення походження слів української та німецької мов одночасно потребує звернення до етимологічних словників. Встановлено, наприклад, що певні відповідники є запозиченими з різних мов: укр. *альбатрос* 'з фр. мови' [ЕСУМ, I, 64] – нім. *der Albatros* 'з фр. мови' [EWDS, 12]; укр. *баклан* 'з тюрк. мов' [ЕСУМ, I, 120] – нім. *der Kormoran* 'з фр. мови' [EWDS, 635]; укр. *бекас* 'з фр. мови' [ЕСУМ, I, 164] – нім. *die Bekassine* 'з фр. мови' [D, I, 341]; укр. *горобець* 'грец. рід птаха' [ЕСУМ, I, 568] – нім. *der Sperling* 'грец. *spergoulos* – маленький птах' [EWDS, 724]; укр. *гриф* 'з нім. мови' [ЕСУМ, I, 597] – нім. *der Greif* 'грец. *gryps*' [EWDS, 269]; укр. *ібіс* 'з лат. мови' [ЕСУМ, II, 287] – нім. *der Ibis* 'з лат. мови' [EWDS, 323]; укр. *какаду* 'з нім. мови' [ЭСРЯ, II, 162] – нім. *der Kakadu* 'малайськ. *kakatua*' [EWDS, 340]; укр. *каплун* 'з нім. мови' [ЕСУМ, II, 374] – нім. *der Karaun* 'лат. *capo*' [EWDS, 348]; укр. *колібри* 'з фр. мови' [ЕСУМ, II, 512] – нім. *der Kolibri* 'фр. *colibri*' [EWDS, 389]; укр. *кондор* 'ісп. *condor*' [ЭСРЯ, II, 309] – нім. *der Kondor* 'ісп. *condor*' [EWDS, 391]; укр. *синиця* 'давньорос. *синица*' [ЭСРЯ, III, 625] – нім. *die Meise* 'mhd. *meise*' [EWDS, 472]; укр. *фазан* 'лат. *phāsīāna avis*' [ЭСРЯ, IV, 182] – нім. *der Fasan* 'гр. *phasianus*' [EWDS, 185]. Також виявлено приклади, де українські відповідники запозичені, а німецькі – питомі. Порівняймо: укр. *індик* 'нлат. *indicus*' [ЕСУМ, II, 302] – нім. *der Truthahn* 'nd. *puteren* – швидко говорити' [EWDS, 795]; укр. *лелека* 'з тюрк. мов' [ЕСУМ, III, 217] – нім. *der Storch* 'mhd. *storch*' [EWDS, 753]; укр. *нелікан* 'лат. *pelicanus*' [ЭСРЯ, III, 230] – нім. *der Pelikan* 'mhd. *pillecān*' [EWDS, 537]; укр. *страус* 'з нім. мови' [ЭСРЯ, III, 771] – нім. *der Strauß* 'mhd. *strūß*' [EWDS, 755].

Оскільки птахи з давніх-давен знаходилися поруч з людиною, то й свої назви вони отримали ще в ті далекі часи. Тому і недивно, що багато наявних назв птахів здаються на перший погляд немотивованими або незрозумілими.

Ф. Сосюр підкреслював, що “мова являє собою традицію, яка безперервно змінюється, але яку час і суб’єкти, які розмовляють нею, неспроможні зруйнувати” [8, 67]. Розглянемо такі співвідношення, у яких назви шляхом етимологічного аналізу виявляються питомими. Наприклад: укр. **ворон** ‘звуконасл.’ [ЕСУМ, I, 427] – нім. **der Rabe** ‘через крик’ [EWDS, 576]; укр. **галка** ‘псл. *galъ* – чорний’ [ЕСУМ, I, 461] – нім. **die Dohle** ‘*dalen* – базікати’ [EWDS, 136]; укр. **голуб** ‘псл. *golobъ*’ [ЕСУМ, I, 555] – нім. **die Taube** ‘mhd. *tūbe*’ [EWDS, 772]; укр. **гуска** ‘псл. *gosъ*’ [ЕСУМ, I, 627] – нім. **die Gans** ‘mhd. *gans*’ [EWDS, 231]; укр. **дрізд** ‘звуконасл.’ [ЕСУМ, II, 130] – нім. **die Drossel** ‘mhd. *droshel*’ [EWDS, 144]; укр. **дрохва** ‘псл. *dropja*’ [ЕСУМ, II, 133] – нім. **die Trappe** ‘mhd. *trap(pe)*’ [EWDS, 786]; укр. **дятел** ‘псл. *delbti* – довбати’ [ЕСУМ, II, 153] – нім. **der Specht** ‘mhd. *spēht*’ [EWDS, 721]; укр. **жайворонок** ‘жа(й), а друга частина тотожна ворон’ [ЕСУМ, II, 185] – нім. **die Lerche** ‘mhd. *lērche*’ [EWDS, 436]; укр. **журавель** ‘псл. *zeravjъ*’ [ЕСУМ, II, 210] – нім. **der Kranich** ‘mhd. *kranech*’ [EWDS, 400]; укр. **зяблик** ‘зєбноти – зябнути’ [ЕСУМ, II, 284] – нім. **der Fink** ‘ahd. *finc(h)o*’ [EWDS, 198]; укр. **іволга** ‘псл. **vlga*’ [ЕСУМ, I, 399] – нім. **der Pirol** ‘mhd. *piro*’ [EWDS, 522]; укр. **качка** ‘звуконасл.’ [ЕСУМ, II, 409] – нім. **die Ente** ‘mhd. *ant*’ [EWDS, 167]; укр. **курка** ‘ст. слов. *коуръ* півень’ [ЭСРЯ, II, 410] – нім. **das Huhn** ‘герм. основа *kjuk*’ [EWDS, 282]; укр. **ластівка** ‘псл. *lasta*’ [ЕСУМ, III, 198] – нім. **die Schwalbe** ‘mhd. *swalwe*’ [EWDS, 688]; укр. **лебідь** ‘ст. слов. *лебедь*’ [ЕСУМ, III, 205] – нім. **der Schwan** ‘mhd. *swan(e)*’ [EWDS, 688]; укр. **лунь** ‘псл. *лунь* – хижий птах’ [ЕСУМ, III, 306] – нім. **die Weihe** ‘mnd. *wie*’ [EWDS, 847]; укр. **марабу** ‘порт. *marabuto*’ [ЕСУМ, III, 389] – нім. **der Marabu** ‘arab. *murabit* – сплетений’ [EWDS, 461]; укр. **орел** ‘ст. слов. *орьль*’ [ЭСРЯ, III, 150] – нім. **der Adler** ‘ahd. *adelare* – благородний орел’ [EWDS, 1]; укр. **сова** ‘давньообретон. *couann*’ [ЭСРЯ, III, 704] – нім. **die Eule** ‘ahd. *uwila*, звуконасл. характер’ [EWDS, 177]; укр. **сокіл** ‘цслов. *соколь*’ [ЭСРЯ, III, 708] – нім. **der Falke** ‘mhd. *falche*’ [EWDS, 181]; укр. **соловей** ‘прасл. *solvijъ* від *solvъ* – жовтувато-сірий’ [ЭСРЯ, III, 711] – нім. **die Nachtigall** ‘ahd. *Nahtagala*’ [EWDS, 500]; укр. **чайка** ‘праслов. *сајька*’ [ЭСРЯ, IV, 311] – нім. **die Möwe** ‘mnd. *mewe*’ [EWDS, 490]; укр. **чапля**

‘спочатку з *чанать* – хапати’ [ЭСРЯ, IV, 289] – нім. *der Reiher* ‘mhd. *reiger*’ [EWDS, 593]; укр. *яструб* ‘праслов. *jastręb*’ [ЭСРЯ, IV, 566] – нім. *der Habicht* ‘mhd. *habech*’ [EWDS, 279].

Через поняття ВФ слова, як справедливо підкреслює В.М. Русанівський, можна з’ясувати, що слово значить, чому його зміст невичерпний, чому змінюється значення слова і чому лексична семантика слова невіддільна від його граматичних значень. ВФ слова – це певна сторона його змісту, що вказує на те, як пов’язане дане слово з його найближчими попередниками і яка ідея вела до втілення нового значення саме в такій, а не іншій зовнішній формі [7, 15]. Але не завжди вдається встановити ВФ слів, оскільки в словниках відсутня відповідна інформація (такі випадки будемо позначати знаком (?)). Порівняймо: укр. *кайра* ‘від ест. *kaur* – нирок’ [ЕСУМ, II, 344] – нім. *die Trottellume* (?); укр. *ківі* ‘англ. *kiwi*’ [ЕСУМ, II, 443] – нім. *der Kiwi* (?); укр. *крохаль* ‘звуконасл. від *крех*’ [ЕСУМ, III, 106] – нім. *der Gänsesäger* (?); укр. *нирок* – нім. *die Tafelente* (?); укр. *повзик* – нім. *der Kleiber* (?); укр. *сорока* ‘цслов. *сврака*’ [ЭСРЯ, III, 723] – нім. *die Elster* (?); укр. *чиж* ‘сер.-верх.-нім. *zise* – чиж’ [ЭСРЯ, IV, 360] – нім. *der Zeisig* (?); укр. *чистун* – нім. *der Alk* (?).

У цих співвідношеннях у німецьких варіантах ВФ є невстановленою, а в українських – яскравою (нирок, повзик, чистун) або стертою, що встановлюється за словниками. Виявляємо також чисельнішу групу співвідношень, у яких, навпаки, українські відповідники мають невстановлену ВФ. Порівняймо: укр. *авдомка* (?) – нім. *der Dickfuß* (*dick* – товстий, *der Fuß* – нога); укр. *гаїчка* (?) – нім. *die Sumpfmeise* (*der Sumpf* – болото, *die Meise* – синиця); укр. *ему* (?) – нім. *der Emu* ‘порт. *ema* – журавель’ [EWDS, 165]; укр. *казарка* (?) – нім. *die Bläßgans* (*blaß* – блідий); укр. *казуар* (?) – нім. *der Kasuar* ‘новонідерл. *casuaris*’ [EWDS, 357]; укр. *клуша* (?) – нім. *die Heringsmöwe* (*der Hering* – оселедець); укр. *нава* (?) – нім. *der Pfau* ‘mhd. *pfāwe*’ [EWDS, 541]; укр. *омелюх* (?) – нім. *der Seidenschwanz* (*die Seide* – шовк, *der Schwanz* – хвіст); укр. *нануга* (?) – нім. *der Papagei* ‘mhd. *paregān*’ [EWDS, 530]; укр. *перепел* (?) – нім. *die Wachtel* ‘mnd. *wachtele*’ [EWDS, 829]; укр. *нівень* (?) – нім. *der Hahn*

'герм. *hanan*' [EWDS, 282]; укр. *пуночка* (?) – нім. *die Schneeammer* (*der Schnee* – сніг); укр. *саясан* (?) – нім. *der Wanderfalke* (*wandern* – мандрувати); укр. *селезень* (?) – нім. *der Enterich* 'назва чол. статі на *-rich*' [EWDS, 167]; укр. *улім* (?) – нім. *der Grünschenkel* (*grün* – зелений, *der Schenkel* – стегно); укр. *фіфі* (?) – нім. *der Bruchwasserläufer* (*der Bruch* – болото); укр. *чечітка* (?) – нім. *der Birkenzeisig* (*die Birke* – береза); укр. *чикотень* (?) – нім. *die Wacholderdrossel* (*der Wacholder* – яловець); укр. *чирка* (?) – нім. *die Krickente* 'через крик самця *krlik*' [EWDS, 405]; укр. *шпак* (?) – нім. *der Star* 'mhd. *star*' [EWDS, 739]; укр. *шуліка* (?) – нім. *der Geier* 'mhd. *gire*' [EWDS, 242]; укр. *щеврик* (?) – нім. *der Brachpieper* (*die Brache* – поле під паром); укр. *щиголь* (?) – нім. *der Distelfink* (*die Distel* – чортополох).

Одночасну наявність невстановленої ВФ мають такі співвідношення: укр. *гагарка* – нім. *der Tordalk*; укр. *нанду* – нім. *der Nandu*; укр. *пінгвін* – нім. *der Pinguin*; укр. *фламініго* – нім. *der Flamingo*.

За ВФ виявлено як спільні, так і відмінні риси слів-відповідників української та німецької мов. У випадках збігу мотивованості назв наявні одні ті самі особливості певного птаха. Серед прикладів такого типу найбільш численними виявлено такі, що мотивовані зовнішньою ознакою. Це пояснюється тим, що ця ознака насамперед впадає в очі і викликає уявлення про денотат. Закономірним визначено факт наявності в різних мовах розбіжних асоціацій, покладених в основу назв. Було виявлено співвідношення, де назви в кожній з мов мотивовані тією ознакою, яка для певного народу є домінуючою. Крім наведених, виявлено випадки, коли в одній мові ВФ у слові є яскравою або стертою, що встановлюється за словниками, а в іншій – невстановленою, оскільки, можливо, через історичну віддаленість до етимологічних словників не внесена інформація про походження певних назв. Численну кількість прикладів назв з прозорою мотивацією виявлено в німецькій мові (нім. мова 104 – укр. мова 72), а назв зі стертою ВФ (укр. мова 73 – нім. мова 57) та невстановленою ВФ (укр. мова 28 – нім. мова 12) – в українській порівняно з німецькою мовою.

Отже, наявність ВФ є природною властивістю слова, незважаючи на те, що в частини лексичних одиниць вона втрачена.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Селігей П.О.* Внутрішня форма назв емоцій в українській мові //Мовознавство. – 2001. – №1. – С. 24-32
2. *Плотников Б.А.* О форме и содержании в языке. – Минск: Высшая школа, 1989. – 254 с.
3. *Новиков Л.А.* Семантика русского языка: Учеб. Пособие для филол. спец. ун-тов. – М.: Высшая школа, 1982. – 272 с.
4. *Снітко О.С.* Внутрішня форма і зміст номінативних одиниць //Мовознавство. – 1989. – №6. – С. 9-14.
5. *Серебренников Б.А.* Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
6. *Снітко Е.С.* Внутренняя форма номинативных единиц. – Львов: Свит, 1990. – 185 с.
7. *Русанівський В.М.* Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наукова думка, 1988. – 240 с.
8. *Соссюр Ф.* Заметки по общей лингвистике: Сборник: Перевод с фр. Б.П. Нарумова / Под. ред. Н.А. Слюсаревой. – М.: Прогресс, 1990. – 274 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови в 7-ми томах – К., Наукова думка, 1982-1989.
- СУМ – Словник української мови: в 11-ти т.т. / Гол. ред. І.К. Білодід. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
- ЭСРЯ – Этимологический словарь русского языка: в 4-х т.т. / Сост. М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1986.
- EWDS – Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – Walter de Gruyter Berlin-New York, 1975. – 915 S.